

**ASALARICHILIK SOHASINI TARIXI VA O‘ZBEKISTONGA KIRIB
KELISH HOLATI**

Qulmurotov **Sohibjon**
Jumaniyozovich **Axborot**
texnologiyalari **va** **menejment**
universiteti “Iqtisodiyot” kaferdirasi
assistenti

e-mail: sohibkulmurotov@gmail.com

tel: +998972792329

Axmadova Feruza Isroil qizi

Axborot **texnologiyalari** **va**
menejment **universiteti**
“Iqtisodiyot” yo‘nalishi

I – bosqich I-115-23 guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada respublikamiz va dunyo bo‘ylab asalarichilik tarmog‘ining rivojlanish tarixi xususida qisqacha ma’lumotlar keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: jig‘ildon, arixona, mum, asalajratkich.

Аннотация: В данной статье представлена краткая информация об истории развития пчеловодства в нашей республике и во всем мире.

Ключевые слова: свиноматка, парилка, воск, пчеловод.

Abstract: This article contains brief information on the history of the development of the beekeeping network in the Republic and around the world.

Key words: sow, steam room, wax, beekeeper

KIRISH

Asalarilar haqida qadimgi Misrliklar ham bilishgan. Ular asalari qutilarini kemalarga solib, gullar ko‘p joylarga olib borib joylashtirishgan. Qadimgi Misrliklar asalarichilik bilan shug‘ullanganligini fir‘avnlr qabrlaridan topilgan asal solingan idishlar tasdiqdaydi. Qadimgi yozmalarga ko‘ra Ra hudosing

(Quyosh hudosi) ko'z yosh tomchilari yerga tushganida asalarilarga aylanib qolgan ekan. Asal hudolar ichimligi hisoblangan. Shuning uchun asalari oilalarini ehromlarda asrashgan. Qadimgi misrlik zodagon ayollar asaldan pardozi vositasi sifatida foydalanishgan. Asalarilar gulshirasini jig'ildonida olib kelishini, gulchangi to'plashini Aristotel o'rganib chiqqan. Birinchi bo'lib Aristotel asalarilarni kuzatgan va erkak arilar xech qanday ish bajarmasligini aniqlab, ularni tekintirish deb atagan. Ari uyasiidagi asalni erkak arilardan saqlash uchun, arixona eshikchasiga ishchi ari o'ta oladigan, erkak ari esa o'tolmaydigan to'siq qo'yish taklifini kiritgan. XVIII asrda fransuz olimi Reomyur ikki oyna devorli asalari qutilarini yasab, asalarilar hayotini kuzatgan va ona ari tuxum qo'yishini, ishchi arilar maxsus oziqa bilan qurtchalarni tarbiya qilishini isbot qilgan. Reomyo'ning zamondoshi shveysariyalik asalarichi Fransua Gyuber ona ari erkak ari bilan asalari qutisidan tashqarida juftlashishini ma'lum qilgan. Keyinchalik ona arini sun'iy yo'l bilan urug'lantirish haqida taklif kiritgan. Birinchi bo'lib Fransua Gyuber asalarilar mumni asal va gulchangidan ishlab chiqarishlarini aniqlagan. Qadim zamonda asal va mum savdo-sotiqda keng qo'llanilgan. Asal va mum qarzga, foizga berilgan. Asalari oilalari va asalarichilik sirlari nasldan naslga meros sifatida qoldirilgan. 1814 yili P.I.Prokopovichning qismlarga ajraladigan ramkali uya ixtiro qilishi, asalarilarni nobud qilmay asal ajratib olish imkonini berdi. Keyinchalik P.I.Prokopovich sun'iy mumparda va asalajratkichlarni ixtiro qildi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

O'zbekistonga asalarilar birinchi marta 1872 yilda olib kelingan. Tashabbuskor asalarichilar tomonidan tashkil etilgan ko'rgazmalar mahalliy aholi o'rtasida asalarichilikning muvaffaqiyatli rivojlanishiga ta'sir etdi. Bu ko'rgazmalarda asalarichilik usullari va asalarichilikdan olingan mahsulotlar targ'ib qilindi. Keyinchalik asalarichilar maktabi ochildi, uni yuritish madaniyati oshirildi. Asalarilar ramkali yig'ma qutilarga kochirildi, endi insonlar asalarilar hayotiga aralashib, ularga o'z vaqtida zarur sharoit yarata oladigan bo'ldi. 1926 yilga kelib O'zbekistonda 1970 ta asalari oilasi asrab qolindi. 1930 yili

O‘zbekiston Qishloq xo‘jaligi vazirligining qaramogida 20080 ta, 1940 yili 37690 ta, 1970 yili 71672 ta asalari oilasi asralgan. Bulardan tashqari, havaskor asalarichilarda 70000 dan ko‘proq asalari oilasi aniqlangan. 1980 yilga kelib, O‘zbekiston bo‘yicha 190000 asalari oilasi borligi aniqlangan. Markaziy Osiyo davlatlarining asalarichilik tarixi qishloq xo‘jaligini rivojlantirish bilan chambarchas bog‘liq. Bir qator mualliflarga ko‘ra, O‘rta Osiyoda (sobiq Turkiston o‘lkasi) asal va asalari XIX asrning ikkinchi yarmida paydo bo‘lgan (O. Pospelov, 1900; N. Shavrov, 1911; L. Arens, 1930). Ular birinchi marta asalarilar 1848 yilda, 1872 yilda Toshkentga, 1880 - yilda Farg‘onaga, 1898 yilda Samarqandga, 1894 yilda esa Kattaqo‘rg‘onga olib kelinganligini ta’kidlamodalar. Meatsen davrida Turkiston hududi uchinchi O‘rta dengizning pastki qismidir. Keyinchalik bu yerda hosil bo‘lgan cho‘l asalarilarni Turkistondan keyingi davrda yashashga to‘sqinlik qilgan. Ammo asalarilar tarixiy davrlarda Fors, Afg‘oniston yoki hatto Erondan, hech bo‘lmaganda Janubiy Turkistonga ko‘chib o‘tish imkoniyatidan mahrum bo‘lgan, ularning xayot tarzi uchun qulay sharoitlar mavjud bo‘lgan: uzoq vegetatsiya davri, qisqa va yumshoq qish, turli xil asal o‘simliklari, ayniqsa tog‘ etagida va tog‘li o‘rmon hududlarida? Qadimgi davrda Markaziy Osiyoda asalarichilik mavjud emasligi, keyinchalik bosqinchilar tomonidan tashlab ketilgan yoki yo‘q qilingan degan fikr bormi? Oxirgi taxminni tasdiqlash uchun biz mashhur qirg‘iz eposiga “Manas”ga murojaat qilishimiz mumkin. Uning uchinchi bobida asalarilar va asal haqida gap boradi. Bu oxirgi asrlarning tabaqalanishi deb o‘ylash qiyin. Asalarilar haqidagi ma’lumotlar mamlakatning qudrati, aholi soni va chorva mollari haqidagi ma’lumotlar bilan birga keltirilgan. P.S.Massagetova (1927) Markaziy Osiyo asalarichilik maydoni asalarichilik uchun qulay sharoitlar natijasida, o‘rmonlarda yovvoyi asalarilar ko‘p oilalari mavjud, va bu erda doimiy shaklida butun baliqchilikni rivojlantirishi keltirilgan. Bundan tashqari, muallif topilgan asalarilarning olov bilan cheklanganligini yozadi va ko‘pincha bir necha funt asal tufayli qimmatbaho o‘rmonning katta joylari barbot bo‘lganini aytib o‘tgan. Le Arensning (1930) ta’kidlashicha, Markaziy

Osiyodagi mahalliy aholi asalarilarni “rus ari” deb atagan, haqiqatga to‘liq mos kelmaydi. O‘zbek tilida asalarilar “bol ari” va “asal ari”, tojik tilida “oru-asal” deb nomlangan va rus tiliga tarjima qilingan “asal asalari” degan ma’noni anglatadi. Asalarichilik mahsulotlari qadim zamonlardan beri Markaziy Osiyo xalqlari dehqonlari tomonidan iste’mol qilingan. Buyuk o‘zbek olimi Abu Ali ibn Sino (Avitsenna) O‘rta Osiyo xalqlarining ajoyib madaniy yodgorliklaridan biri bo‘lgan “Tib qonunlari” kitobida asalarilar, asal va mum haqida ko‘p yozgan. Misol uchun, ikkinchi kitobda, “Oddiy dori-darmonlar va vositalari to‘g‘risida”gi bo‘limida Abu Ali ibn Sino “Asal gullarga va asalarilar to‘playdigan boshqa o‘simliklarga tushadigan shudring ko‘zdan yashirinadi, asalarilarning xatti-harakatlariga ta’sir ko‘rsatadi va asalarilar uni oziq-ovqat hamda saqlash uchun yig‘ishadi, asalning o‘tkir va zaharli turi mavjud. Eng yaxshi asal bahor va yozgisidir”deb keltirib o‘tgan.

Ta’kidlash joizki, 1902-yilda R.Tursunbaeva va M.Yaukashtaevni Rus imperatorining hayvon va o‘simliklarni uyg‘unlashtirish jamiyati qoshidagi asalarichilar jamiyatining faxriy a’zolari etib saylashi buning dalilidir. Ko‘chmanchi asalarichilik ham rivojlangan. Mahalliy aholi asalarilarni tuya va ho‘kizlarda asal yig‘ish manbalariga ko‘chirgan. Biroq, mahalliy aholi orasida asalarichilikning tarqalishi mahalliy aholi tillarida adabiyot yo‘qligi bilan kechikkan. Shuning uchun 1908 yilda L.L.Langotrotning “Asalarilar va uyalar” kitobini o‘zbek tilida chop etish juda muhim voqea bo‘ldi. Ushbu kitobning tarjimoni Kakaibay Abduxoliqov barcha zarur shartlarni oldi va asalarichilar uchun qulay bo‘lgan shaklda material taqdim etdi. Bir vaqtlar ushbu kitob Turkiston o‘lkasi aholisi uchun asalarichilik darsligi bo‘lgan. Hozirgi kunda bu bibliografik noyob asar hisoblanadi. Inqilobgacha bo‘lgan davrda Markaziy Osiyo asalarichilikining holati to‘g‘risida batafsil ma’lumotlar mavjud emas. O‘rta Osiyoda asalarichilik oilalari soni 60 foizga kamayganligi xabar qilindi. Ba’zi pasttekisliklarda asalarichilar asalarilarni haddan tashqari issiqlikdan himoya qiladigan loy-kovanlardan foydalanganlar. Tog‘ oldi va tog‘li tumanlarining statsionar asalarilarida asalarilar ikki-uch korpusli va qutilarida,

shuningdek, 30 va hatto 50 kvadratlardagi yarim kostyumlar va quyosh to'shaklari mavjud edi. Ayniqsa, paxta, beda va boshqa ozuqa dukkakli o'simliklar, shuningdek, poliz va bog'lar ekinlarini kengaytirish hisobiga asalarichilik muhim ahamiyat kasb etdi.

XULOSA

Hozirgi vaqtda rivojlangan mamlakatlarda asalarichilik tizimiga innovatsion texnologiyalarni qo'llash, jahon genofondiga mansub mashhur asalari zotlari va tiplarini yaratish, mahalliy zotlarni takomillashtirish orqali har bir asalari oilasidan kamida 50-60 kg gacha asal olishga, ming turli xastaliklarga shifo bo'ladigan asalari mahsulotlari hosildorligini oshirishga erishilmoqda. Hech shubha yo'qki, asalarichilik tom ma'noda boylik, oilaga qutbaraka olib keladigan sohadir. Hovlisida asalari boqayotgan, uning naslchiligi, ilmi bilan shug'ullanayotgan kishilardan bir so'rang, foydasi qanday deng, ular havasingizni keltirib so'zlaydi, asaldan bir tatib ko'ring, deydi. Qolaversa, jannatmonand sanalmish respublikamizning o'ziga xos tabiiy iqlim sharoiti asalari oilasini tezkor texnologiyalar asosida boqish uchun juda qulaydir. Shuning uchun ham asalarichilik qishloq xo'jaligining asosiy yetakchi tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Asallarining yana bir beminnat xizmati shundaki, ular o'simlik gullarini changlatish yo'li bilan, turli ekinlar hosildorligini 60 foizgacha oshiradi. Keyingi yillarda respublikamizda aholining oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, shu jumladan, sifatli asal mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini ko'paytirish bo'yicha bir qator chora-tadbirlar qabul qilindi. Shunga mos ravishda ayni paytda respublikamizda 900 mingdan ziyod asalari oilasi mavjud bo'lib, ulardan o'tgan yili 21,4 ming tonnadan ziyod asal yetishtirildi. Eslatib o'tamiz, 2017 yil 16 oktyabrda respublikamiz Prezidentining "Respublikamizda asalarichilik tarmog'ini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 3327-qarori qabul kilindi. Hujjatga ko'ra, asalarichilik tarmog'ini boshqarish tizimini tubdan takomillashtirishga, tarmoqda naslchilik ishlarini ilmiy asosda tashkil etishga, asalarichilik xo'jaliklari faoliyati samaradorligini

oshirishga, asal mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini va turlarini yanada ko'paytirishga, asalni qayta ishlash bo'yicha zamonaviy texnologiyalarni joriy etishga, sohaning eksport salohiyatini oshirishga hamda asalarichilik sohasidagi ilg'or tajribalarni Respublikamizning barcha hududlarida tadbiq etish tizimli ravishda kirishildi. Asalarichi kasbi – asalari oilasi biologiyasini, rivojlanish davrlarini, ko'ch ajralish xususiyatlarini, ko'ch ajratib olish, asalari ko'chidan qishloq xo'jalik ekinlari, gulini changlantirish va asal hosilini to'plashga qo'yilgan talablarni hamda asalarichilikka oid hujjatlarni tuzadi va rasmiylashtiradi, asalari oilasi biologiyasidagi ko'ch ajralishi holati oldini oladi. Asalarichilik – qishloq xo'jaligining tarmoqlaridan biri, asalarilarni asal, mum va boshqa mahsulotlar (asalari suti, asalari slimi, asalari zahari va boshqalar) olish, shuningdek qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligini oshirish uchun ularni changlatish maqsadlarida boqiladi. O'zbekistonda ham asalarichilik bilan shug'illanish uzoq tarixga borib taqaladi. Shu bois yurtimizda asalarichilikning o'ziga xos maktabi yaratilgan. O'zbekistonning tabiiy iqlim sharoiti qishloq xo'jaligi ekinlarni hosildorligini oshirishda asalari oilalarini zamonaviy ilg'or texnologiya asosida ekinzorlarda boqib, asalarichilik mahsulotlar yetishtirishni ko'paytirish uchun qulay imqoniyatga ega. Asal, mum, gulchangi, propolis, asalari suti va zaxri nihoyatda bebaho ne'matlar bo'lib, inson salomatligi, tibbiyot sanoati uchun juda noyob xom ashyo sanaladi. O'zbekistonning tabiiy iqlim sharoiti qishloq xo'jaligi ekinlarni hosildorligini oshirishda asalari oilalarini zamonaviy ilg'or texnologiya asosida ekinzorlarda boqib, asalarichilik mahsulotlar yetishtirishni ko'paytirish uchun qulay imqoniyatga ega. Asalari oilalari ko'paytirilsa, o'simliklarning biologik xilma- xilligi saqlanadi, tabiatdan barkaror foydalanish yo'lga qo'yiladi, tog' oldi va qishloqlarida yashovchi aholi ish bilan ta'minlanadi, noyob o'simliklar turi saqlanadi, ekologiya yaxshilanadi, asalarilar yordamida o'simliklar changlanib hosildorlik oshiriladi. Asalarichilik qishloq xo'jaligining serdaromad sohalaridan biridir. Respublikamizning tabiiy sharoiti ham asalari oilalarni tezkor texnologiya asosida boqish uchun juda qulaydir. Shuning uchun asal yetishtirish Respublikada salmoqli o'rinda turishi

mumkin. Asalarichilik mahsulotlarni ko‘paytirishga qaratilgan tadbirning ishlab chiqish, asalarichilik fermer xo‘jaliklarida amalga oshirilayotgan jarayonlarga mahalliy populyasiyadagi asalarilar alohida ahamiyatga ega. O‘zbekistonning tabiiy iqlim sharoiti qishloq xo‘jaligi ekinlarning hosildorligini oshirishda asalari oilalarni zamonoviy ilg‘or texnologiya asosida ekinzorlarda boqib, asalarchilik mahsulotlar yetishtirishni ko‘paytirish uchun qulay imqoniyatga ega. Asalarichilik qishloq xo‘jaligining serdaromad sohalaridan biridir. Respublikamizning tabiiy sharoiti ham asalari oilalarni tezkor texnologiya asosida boqish uchun juda qulaydir. Shuning uchun asal yetishtirish Respublikada salmoqli o‘rinda turishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Гулов А.Н., Бородачев А.В., Берёзин А.С. Возраст трутней и качество трутней. Ж. “Пчеловодство”, 2015, №4, стр. 24-26.
2. Гулов А.Н., Бородачев А.В. Качество сперми и отсенка отцовских семеней. Ж. “Пчеловодство”, 2016, №10, стр. 25-26.
3. Jamolov, R. Q., Xatamova, D. M., & Xolmatova, M. A. (2022). ASALARICHILIK VA UNING AHAMIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 644-649.
4. Qulmurotov S.J., Iskandarov S.U. “ЗНАЧЕНИЕ ПЧЕЛОВОДСТВА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ РЕГИОНА” *International journal of scientific researchers. Germaniya* – 2024.
5. Qulmurotov S.J., Iskandarov S.U. “IMPORTANCE OF THE BEEKEEPING SECTOR IN REGIONAL AGRICULTURE” *American journal of Business Management, Economics and Banking. AQSH* – 2024.
6. <https://mymedic.uz/salomatlik/asal-foydasi-va-zararlari/>